

Psychological criticism of Saeed Mehran's character in *Al-Las va al-Klab* according to Alfred Adler's Theory

Sabereh Siavashi^{*1}, Associate Professor of Arabic Language and Literature in university of Tehran

Masoumeh Nemati Ghazvini, Associate Professor of Arabic Language and Literature in Research Institute for Humanities and Cultural Studies

Ava Ghasemi, MA in Arabic Language and Literature in Research Institute for Humanities and Cultural Studies

Received: ۲۰-۰۱-۲۰۲۳ Accepted: ۱۵-۰۵-۲۰۲۳

Introduction: New Psychological criticism is an attempt to discover psychological issues through literary texts. It is one of the new approaches in literary criticism that covers vast fields in the literature in order to unfold writers' mentality and psychological attitudes for readers. Story characters have psychologically close relations with story theme and cause different reactions including fear, despair, joy, anger, and other emotional feelings. This type of criticism aims to discover psychological issues through literary texts and interpret the relations between story characters and writer's mental attitudes. Psychology can help a lot to recognize story images and indexes. Literature, as a branch of art, represents different aspects of human behavior; therefore, it has always been used as one of the important instruments for psychology insofar as many of the prominent contemporary psychologists have based their psychological theories on literary works. For example, Alfred Adler has presented his theory about inferiority complex under the influence of Shakespeare's works, and he has influenced writers like Stendhal and Dostoyevsky.

Methodology: Alfred Adler was a famous Austrian psychologist. Unlike Freud, who considered human actions as the result of instincts, and Jung, who considered human behavior as the result of inherited designs, Adler considered human actions and behavior to be the result of social actions. He thought that, early in life, a person cultivates a coherent set of values and strategic principles within himself, which will guide him throughout his life. Instead of emphasizing sexual instincts and biological factors, Adler emphasizes social factors. The most fundamental principle of the theory of individual psychology is the principle of inferiority. He considers the feeling of inferiority as one of the first emotions that humans struggle with from birth on. Inferiority complex is a level next to inferiority feelings, and it appears in those individuals whose inferiority feelings have left a negative influence on their character. When inferiority feeling is not followed by success it intensifies failure and discouragement and causes the formation of inferiority complex. In such a case, the person constantly seeks superiority over others to compensate for his defects, but, since he can never resolve his defects, he suffers frustration, excuse, aggression,

¹ - Corresponding author: saberehsiavashi@ut.ac.ir

and withdrawal. Physical deficiencies, parents' strictness, being compared to others, psychological weaknesses and social defects are considered as the main elements for inferiority complex formation. Adler recognizes society with an influence on individuals' character formation and considers it aside from heredity. From his point of view, inferiority complex emerges when the individual cannot compensate his common humiliations and, therefore, feels helpless. After this level, the individual looks for a way to compensate his inferiority complex. This is the mechanism by which the individual amends his inferiority feelings. Compensation is visible in every vital aspect of the individual including physical, psychological, and social aspects.

Results and discussion: Among the characters in this novel, Saeed Mehran is the most negative. In this article the psychological root of the issue is assumed to be due to his inferiority complex. The similarity of individuals' features of inferiority complex like arrogance, jealousy, hate, ambition, vengeance, behavioral conflict, and narcissism, as Saeed Mehran's psychological attitudes, can be seen during the course of the novel, which proves the assumption of this article. Through a descriptive-analytical method, this study deals with the psychological aspect of Saeed Mehran's character in Naguib Mahfouz's novel *Al-Las va Al-Klab* according to Adler's inferiority complex theory. This article aims to answer the following questions:

- According to Adler's theory, which one of the inferiority complex parameters in Saeed Mehran's character could be retrieved?
- What are the elements of inferiority complex in the character of Saeed Mehran?
- Which mechanisms Saeed Mehran has used for compensation after suffering inferiority complex?

Conclusion: Considering the parameters presented by Adler about inferiority complex, it can be concluded that the hero of the story, i.e., Saeed Mehran, has an individual suffering from inferiority complex as a result of inferiority feelings and lack of success to compensate them. The most important parameters of inferiority complex in Saeed Mehran's character include feelings of hatred, vengeance, narcissism, anger, jealousy, behavioral conflict, pessimism, social solitude, poverty and misery, losing parents in childhood, failure to enter university, defeat of beliefs, feeling of deception by his mentor and intellectual guide, prison experience, his wife's cheating and her marriage to his student, and getting rejected by his family, friends and society. Each of these factors separately causes inferiority feelings in Saeed Mehran. In order to compensate for his inferiority feeling, Saeed Mehran turns to mechanisms such as daydreaming, humiliation, and vengeance all of which finally meet total failure and defeat and result in his death.

Keywords: Psychological criticism, Inferiority complex, Alfred Adler, *Al-Las va Al-Klab*.

References

- Adler, A. (۲۰۰۰). *Knowing Human Nature*. Trans. TaherehJavahersaz. Tehran: Roshd. (In Persian)
- Ahmadvand, M. (۱۹۹۰). *Knowing Human Thought*. ۲nd ed. Tehran: Mehraein. (In Persian)

- Albahiri, A. (۱۹۸۷). Al-Shakhsyeh Al-Narjesiyeh Derasah fi Zou' Al-Tahlil Al-Nafshi. Cairo: Dar al-Ma'aref. (In Arabic)
- Aljabori, M. (۱۹۹۰). Al-Shakhsyeh fi Zou' Elm Al-Nafs. Baghdad: Dar al-Kotobva al-Vesagh. (In Arabic)
- Bashiri, A. (۲۰۱۰). Evaluation and Comparison of Aggression Level and its Relation with Personality Features of Highschool Girls and Boys Students. MA Thesis. Imam Khomeini Research Institute, Qom. (In Persian)
- Carver, C. S., & Schmeir, M. F. (۱۹۹۶). Personality Theories. Trans. Ahmad Rezvani. ۳rd ed. Mashhad: Astan-e-Qods. (In Persian)
- Eagleton, T. (۱۹۸۹). Literary Criticism Approaches. Trans. Mohammad Taghi Sedighani & Gholamhossein Yousefi. Tehran: Elmi. (In Persian)
- Farzad, A. (۲۰۱۳). About Literary Criticism. Tehran: Ghatreh. (In Persian)
- Fazeli, M. (۲۰۰۳). Consumption & Lifestyle. Qom: Sobh-e-Sadegh. (In Persian)
- Ghobadi, H. & Houshang, M. (۲۰۰۹). Psychological Criticism and Analysis of Zal Character from Alfred Adler's Viewpoint. Literary Criticism Quarterly, ۲ (۷), ۹۱-۱۱۹. Doi: (In Persian)
- Karimi, Y. (۲۰۰۲). Social Psychology. ۱۰th ed. Tehran: Arasbaran. (In Persian)
- Mahfouz, N. (۱۹۹۰). Hol Al-Seghafatehva Al-Ta'lim. Cairo: Al-Dar al-Mesriyeh al-Lobnanieyh. (In Arabic)
- Mahfouz, N. (۱۹۶۱). Al-Las va Al-Kalab. Cairo: Dar-e- Mesr le-Iteba'. (In Arabic)
- Mansour, M. (۱۹۷۹). Feeling of Inferiority. Tehran: Roshd. (In Persian)
- Mansour, M. (۱۹۹۰). Feeling of Inferiority (with Adler's Clinical Appendixes). Tehran: Tehran University. (In Persian)
- Musk, H. (۱۹۹۹). Adler's Personality Theory. Trans. Mohammad Azizi. Tehran: Adab. (In Persian)
- Richards, A. I. (۱۹۹۶). Literary Criticism Principles. Trans. Saeid Hamidian. Tehran: Elmi Farhangi. (In Persian)
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (۲۰۰۴). Theories of Personality. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Shafi'abadi, A. (۱۹۸۶). Consultation & Psychotherapy Theories. Tehran: Markaz-e-Daneshgahi. (In Persian)
- Sperber, M. (۲۰۰۰). Psychological Analysis of Tyranny and Autocracy. Trans. Ali Sahebi. ۲nd ed. Tehran: Adabva Danesh. (In Persian)
- Stuart, W. (۲۰۰۹). Encyclopedia of Theoretical and Practical Consultation. Trans. Shokoh Navabinezhad. ۲nd ed. Tehran: Elm. (In Persian)
- Wellek, R. & Warren, A. (۱۹۹۴). Theory of Literature. Trans. Zia Movahhed & Parviz Mohajer. Tehran: Elmiva Farhangi. (In Persian)

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الکلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت آلفرد آدلر

صابره سیاوشی^{۱*}، دانشیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه تهران
معصومه نعمتی قزوینی، دانشیار زبان و ادبیات عربی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
آوا قاسمی، کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۵

چکیده

نقد روان‌شناختی تلاشی برای کشف مسائل روان‌شناسی از خلال متون ادبی است. یکی از نظریه‌های روان‌شناختی که با برخی از متون ادبی قابل تطبیق می‌باشد، نظریه‌ی عقده‌ی حقارت آلفرد آدلر است. از نظر آدلر عقده‌ی حقارت وقتی ایجاد می‌شود که فرد نمی‌تواند حقارت‌های معمول خود را جبران کند و از همین رو احساس درماندگی می‌کند. مقاله‌ی حاضر به بررسی روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الکلاب» نجیب محفوظ می‌پردازد. از جمله اهداف این پژوهش، شناسایی عوامل شکل‌گیری عقده‌ی حقارت در شخصیت قهرمان داستان یعنی "سعید مهران" است. بازیابی شاخصه‌های عقده حقارت در شخصیت مذکور و تبیین مکانیسم‌های جبرانی مورد استفاده‌ی وی، از دیگر اهداف این جستار به شمار می‌آید. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد روان‌شناختی انجام شده و به این نتایج دست یافته است که "سعید مهران" از دوران کودکی به دلیل از دست‌دادن والدین، فقر و انزوای اجتماعی احساس حقارت می‌کرده و پس از آن وقوع حوادث ناگواری مانند خیانت همسر و احساس شکست در باورها، سبب ایجاد انگیزه برای گرفتن انتقام از تمام افرادی می‌شود که به زعم او در زندگی‌اش اثر منفی داشته‌اند. در نهایت این احساس حقارت در وجود "سعید مهران" تبدیل به عقده‌ی حقارت می‌شود؛ به‌گونه‌ای که در نتیجه‌ی آن، زندگی وی به تاریک‌ترین نقطه‌ی ممکن رسیده و به مرگ وی می‌انجامد.

کلیدواژه‌ها: نقد روان‌شناختی، عقده‌ی حقارت، آلفرد آدلر، اللص و الکلاب.

^۱-پست الکترونیکی نویسنده‌ی مسئول: saberehsivashi@ut.ac.ir

مقدمه

نقد روان‌شناختی، از رویکردهای جدید در نقد ادبی است که حوزه‌های گسترده‌ای را در ادبیات جستجو کرده و ذهنیت و حالات روانی نویسنده را برای خواننده آشکار می‌سازد. این نوع نقد به دنبال کشف مسائل روان‌شناسی از خلال متون ادبی و تفسیر روابط میان شخصیت‌های داستان و حالات روانی نویسنده است. می‌توان گفت که روان‌شناسی می‌تواند به شناخت تصاویر و نمایه‌های داستان کمک شایانی کند.

ادبیات به‌عنوان شاخه‌ای از انواع هنر، نمودهای مختلف رفتار انسان را می‌نمایاند؛ از این‌رو همواره از آن به‌مثابه یکی از ابزارهای مهم اطلاعاتی برای روان‌کاوی استفاده شده است، تا جایی که بسیاری از روان‌شناسان برجسته‌ی معاصر، نظریه‌های روان‌شناختی خود را بر پایه‌ی آثار ادبی بنا نموده‌اند؛ برای مثال آلفرد آدلر نظریه‌ی خود را درباره‌ی عقده‌ی حقارت تحت تأثیر آثار شکسپیر و نویسندگان متأثر از وی یعنی استاندال^۱ و داستایوسکی^۲ ارائه نموده است. (اشپیر، ۱۳۸۵: ۳۹)

رمان‌ها از جمله مهم‌ترین حوزه‌های ادبیات در به‌تصویرکشیدن وقایع جامعه هستند و بیش از سایر انواع ادبی می‌توانند تحلیلی روانی از انسان معاصر را ارائه دهند. «فروید» یکی از بنیان‌گذاران علم روان‌شناسی به‌شمار می‌رود که شناخت او از ذهن بر پایه‌ی روش‌های تفسیری و درون‌گرایی می‌باشد. روان‌کاوی در حقیقت یک روان‌شناس است که برای درمان بیمار خود از رویکرد روان‌کاوی استفاده می‌کند. وی، زمینه‌ی بیماری را در کودکی جستجو می‌کند و با آگاه‌سازی بیمار، سعی در بهبود وضع روحی وی دارد.

این علم بسیار قدرتمند عمل کرده و در میان مردم به اندازه‌ای وارد شده که در ادبیات نیز رسوخ کرده و تبدیل به یکی مکتب‌های تفسیری پر جنب و جوش قرن بیستم شده است. (فرزاد، ۱۳۹۲: ۷۸)

تحلیل روان‌شناختی شخصیت‌های داستان، یکی از انواع رویکردهای مهم در تحلیل روان‌کاوانه‌ی آثار ادبی است. شخصیت‌های داستان رابطه‌ی تنگاتنگی از لحاظ روانی با درون‌مایه‌ی داستان دارند و سبب ایجاد واکنش‌های گوناگونی می‌گردند که «ترس، اندوه، شادی، خشم و دیگر حالات عاطفی» را شامل می‌شود. (ر.ک ریچاردز، ۱۳۷۵: ۸۳) مسائل و بحران‌هایی که در یک داستان شخصیت را احاطه می‌کند، او را آماده‌ی بروز انواع حالات روحی و روانی می‌نماید. ایگلتون این موارد را بحران‌های مناسبات و شخصیت انسانی و همچنین آشوب اجتماعی می‌داند. (ایگلتون، ۱۳۶۸: ۲۰۸).

این مقاله به دنبال آن است که با تکیه بر نظریه‌ی عقده‌ی حقارت آدلر، شخصیت اصلی رمان

اللص و الکلاب را بررسی کرده و به سؤالات زیر پاسخ دهد:

- بر اساس نظریه‌ی آدلر کدام یک از پارامترهای عقده‌ی حقارت در شخصیت "سعید مهران" قابل بازیابی است؟
- عوامل شکل‌گیری عقده‌ی حقارت در شخصیت "سعید مهران" کدام است؟
- "سعید مهران" بعد از دچار شدن به عقده‌ی حقارت از کدام مکانیسم‌ها برای جبران استفاده کرده است؟

پیشینه‌ی تحقیق

- بر اساس جستجوهای صورت گرفته تاکنون پژوهش‌های متعددی درباره‌ی رمان اللص و الکلاب انجام شده که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد:
- مقاله‌ی «اللص والکلاب (دراسة في الشكل والمضمون)» نوشته‌ی علی گنجیان و محبوبه بادرستانی (دراسات الأدب المعاصر، شماره ۴: ۱۳۸۸) که صرفاً به بررسی محتوایی رمان پرداخته است.
- مقاله‌ی «نقدی بر رمان اللص و الکلاب از منظر فن توصیف» نوشته‌ی وصال میمندی و فاطمه جمشیدی، (نقد ادب معاصر عربی، شماره ۳: ۱۳۹۱)؛ که در آن رمان برگزیده بر اساس فن توصیف مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است.
- نرگس معصومی و عادل آزاددل در مقاله‌ی «بررسی تطبیقی عنصر زاویه دید در رمان اللص و الکلاب و بار دیگر شهری که دوست می‌داشتم اثر نادر ابراهیمی» (دهمین همایش ترویج زبان و ادب فارسی: ۱۳۹۴)؛ دورمان برگزیده را از جهت به‌کارگیری عنصر زاویه‌ی دید مورد مقایسه قرار داده‌اند.
- محسن نادریان و حجت الله فسقوری در مقاله‌ی «بررسی زمان در رمان اللص والکلاب بر اساس نظریه‌ی ژرار ژنت» (کنگره بین المللی زبان و ادبیات: ۱۳۹۵)؛ به بررسی زمان‌بندی روایت بر اساس نظریه‌ی ژنت پرداخته‌اند.
- امید ایزانلو در مقاله‌ی «قهرمان مسأله‌دار در رمان اللص و الکلاب» (انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، شماره ۴۱: ۱۳۹۵)؛ رمان اللص والکلاب را از بُعد جامعه‌شناختی و براساس نظریه‌ی لوکاس و گلدمن مورد نقد قرار داده است.
- در مقاله‌ی «شخصیت‌پردازی در رمان اللص و الکلاب اثر نجیب محفوظ» نوشته‌ی فاطمه جمشیدی و وصال میمندی، (ادب عربی، شماره ۱: ۱۳۹۶)، شیوه‌های گوناگون شخصیت‌پردازی در رمان اللص و الکلاب مورد بررسی قرار گرفته است.

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الكلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت...

۱۱۷

در مقاله‌ی «خوانش روایت‌شناسانه‌ی جان پک از رمان (بررسی موردی رمان اللص و الكلاب نجیب محفوظ)» از صلاح الدین عبدی و اکرم ذوالفقاری (لسان مبین، شماره ۳۶: ۱۳۹۸)، خوانشی روایت‌شناسانه از رمان اللص و الكلاب بر اساس نظریه‌ی جان پک ارائه شده است.

مقالات مرتبط با نظریه‌ی عقده‌ی حقارت آلفرد آدلر نیز به این قرار است:

حسن مجیدی و همکاران در مقاله‌ی «بررسی و تحلیل شخصیت ابن رومی بر اساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت آدلر» (لسان مبین، شماره ۲۰: ۱۳۹۴)، با تمرکز بر نظریه‌ی عقده‌ی حقارت آدلر، شخصیت ابن رومی را تحلیل و گونه‌شناسی نموده است.

رضا افخمی عقدا و محسن زمانی در مقاله‌ی «بررسی روانکاوانه‌ی شخصیت عنتره بر اساس نظریه‌ی آدلر» (انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، شماره ۴۰: ۱۳۹۵)، به این بحث پرداخته‌اند که طبق نظریه‌ی آدلر آنچه عنتره را به ابراز شجاعت واداشته، احساس حقارتی است که ریشه‌ی آن به ناتوانی طبیعی انسان در آغاز حیات بازمی‌گردد، نه عقده‌ی حقارتی که به وی نسبت داده‌اند.

بهنام فارسی و همکاران در مقاله‌ی «عقده‌ی حقارت در رمان "ما لا تذروه الريح" با تکیه بر نظریه‌ی آدلر» (انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، شماره ۴۵: ۱۳۹۶) به بررسی پدیده‌ی رشد چشمگیر عقده‌ی حقارت در مردم الجزائر و تأثیر روانی استعمار فرانسه در این باره می‌پردازند و تنها راه برون‌رفت مردم الجزائر از این بحران را خودآگاهی و ایجاد شناخت نسبت به تاریخ، میراث ملی، فرهنگی و دینی خود می‌دانند.

احمد رضا صاعدی در مقاله‌ی «بازنمایی عقده‌ی حقارت در شخصیت قهرمان داستان "امرأة عند نقطة الصفر"» (نقد ادب معاصر عربی، شماره ۱۳: ۱۳۹۶) به این مطلب پرداخته که شدت احساس حقارت قهرمان داستان به "رهاشدگی کودک و محرومیت او از محبت و تربیت" بازمی‌گردد و این امر او را به سمت عدم تلاش برای جبران و در نهایت خودکشی سوق داده است.

معرفی رمان «اللص و الكلاب»

داستان اللص و الكلاب از نقطه‌ای آغاز می‌شود که قهرمان داستان «سعید مهران» از زندان آزاد می‌شود. وی که به دلیل دزدی، چهار سال را در زندان سپری کرده است، پس از آزادی به محله‌ی قدیمی‌اش باز می‌گردد و از آنجا که همسرش "نبویه" در زمان محکومیت سعید از او غیاباً طلاق گرفته است، جایی برای ماندن ندارد. بنابراین به خانه‌ی شیخ جنیدی که دوست پدرش بوده، می‌رود. در این میان "سعید مهران" متوجه می‌شود که همسرش با شاگرد او "علیش سدره" ازدواج کرده است. او تصمیم می‌گیرد به خانه‌ی آنها برود و دخترش سنا را ببیند، اما دخترش او را نمی‌شناسد و از وی

دوری می‌کند. سعید پس از آزادی به دیدار "رئوف علوان" می‌رود که اکنون صاحب ثروت بسیاری شده؛ فردی که مردم را به دزدی از ثروتمندان و کتاب‌خوانی ترغیب می‌کرد و سعید در دوران دانشجویی تحت تأثیر افکار او بوده است. همان شب سعید به قصد سرقت وارد منزل رئوف می‌شود، اما نگهبانان سر می‌رسند و او را دستگیر می‌کنند. با این وجود رئوف مانع تحویل سعید به اداره پلیس شده و او را رها می‌کند. بعد از این حادثه سعید اسلحه‌ای تهیه می‌کند و به محله‌ی همسر سابقش می‌رود که او و "علیش سدره" را به قتل برساند؛ اما آنها از آن خانه رفته‌اند و وی به اشتباه فرد دیگری را به قتل می‌رساند. مقتول بعدی علوان است که سعید نقشه‌ی قتل او را در سر می‌پروراند؛ شبی در کمین علوان می‌نشیند و به محض دیدن علوان او را صدا می‌کند؛ از طرف دیگری گلوله‌ای شلیک می‌شود، سعید نیز شلیک می‌کند و پس از آن، از آنجا می‌گریزد؛ با این حال علوان جان سالم به در می‌برد. سعید به علت ترس در خانه‌ی زنی به نام نور که از قبل او را می‌شناخته، پنهان می‌شود و نور نیز پس از مدتی به دلیل نامعلومی ناپدید می‌شود. سعید به ناچار به خانه‌ی شیخ جنیدی باز می‌گردد، مدت کوتاهی در آنجا می‌ماند و در پایان نیز در نزدیکی خانه‌ی نور توسط پلیس محاصره و کشته می‌شود.

نظریه‌ی آدلر

آلفرد آدلر، روانشناس مشهور اتریشی (۱۸۷۰) برخلاف فروید، که اعمال بشر را نتیجه‌ی غرایز می‌دانست و یونگ که رفتار انسان را ناشی از طرح‌هایی ارثی می‌پنداشت، اعمال و رفتار انسان را زاینده‌ی کنش‌های اجتماعی می‌دانست. او می‌پنداشت فرد در اوایل زندگی، مجموعه‌ی منسجمی از ارزش‌ها و اصول راهبردی را در درون خود می‌پروراند که در تمام طول زندگی راهبر او خواهند بود. (فاضلی، ۱۳۸۲: ۶۶) وی غریزه‌ی جنسی را به طور کامل رد نمی‌کند و معتقد است که میل به پیشرفت و برتری، به صورت ذاتی در انسان وجود دارد و غریزه‌ی جنسی فقط یکی از عوامل تعیین‌کننده‌ی رفتار آدمی است؛ اما عامل اصلی احساس حقارت می‌باشد. (الجبوری، ۱۹۹۰: ۴۰) آدلر به جای تأکید اساسی بر غرایز جنسی و عوامل زیستی بیولوژیک بر عوامل اجتماعی (به‌ویژه حقارت) تأکید می‌ورزد. اصل حقارت، بنیادی‌ترین اصل نظریه‌ی روان‌شناسی فردی است؛ وی احساس حقارت را یکی از نخستین جذبه‌هایی می‌داند که انسان از بدو تولد با آن دست و پنجه نرم می‌کند و منشأ این احساس، ناتوانی اولیه‌ی انسان و در مراحل بعد، تحقیر، تمسخر و برخوردهایی است که نخست در جمع خانواده و سپس در جمع دوستان، هم‌بازی‌ها و نظام مدرسه تجربه می‌کند. (اشپربر، ۱۳۸۵: ۱۴) آدلر احساس حقارت را کاملاً طبیعی می‌داند و معتقد است که

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الكلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت...

۱۱۹

انسان بودن یعنی احساس حقارت داشتن که به‌طور ثابت و فعال فرد را به سوی کمال و (شدن) بر می‌انگیزد. (ماسک، ۱۹۹۹: ۸۰)

نکته‌ی غیرطبیعی و نابهنجار، تبدیل شدن احساس حقارت به عقده‌ی حقارت است؛ بدین معنا که فرد برای از بین بردن نقص‌ها، ضعف‌ها و کاهش احساس حقارت خود در راستای جستجوی جبران ناتوانایی‌ها و نقص‌های خود، راه‌های غیرسالم و اکثر اوقات ضد اجتماعی را بر می‌گزیند. (ر.ک اشپربر، ۱۳۸۵: ۱۳) «عقده‌ی حقارت اغلب به نوعی عقده‌ی برتری‌جویی جبرانی که طی آن فرد مجبور است به هر قیمتی سرآمد باشد، منتهی می‌شود» (کارور و شمیر، ۱۳۷۵: ۴۶۰).

در واقع عقده‌ی حقارت مرحله‌ای پس از احساس حقارت است. هرگاه احساس حقارت موجب موفقیت فرد نشود، شکست و دل‌سردی را تشدید کرده و سبب شکل‌گیری عقده‌ی حقارت می‌شود. در این حالت، فرد پیوسته درصدد برتری‌جویی بر دیگران است تا نقایص خود را جبران کند، ولی به این دلیل که هرگز نمی‌تواند نقایص خود را رفع کند، دچار سرخوردگی، بهانه‌تراشی، پرخاشگری، انزوا، تنفر، خودشیفتگی، حسادت، بدبینی و تناقض رفتاری می‌شود. نقص‌های جسمانی، سختگیری والدین و مقایسه با دیگران، ضعف‌های روانی و نواقص اجتماعی، عوامل اصلی شکل‌گیری عقده‌ی حقارت برشمرده می‌شوند. (Schultz & Schultz, ۲۰۰۴: ۱۲۸-۱۲۹)

تحلیل روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران"

دانش روانشناسی با هدف بررسی ذهن و رفتار انسان چنان رابطه‌ی نزدیکی با ادبیات که موضوع آن انسان، اندیشه‌ها و احساس‌های او می‌باشد، دارد که «روانشناسی ادبی» به‌عنوان شاخه‌ای از علم روانشناسی و ادبیات شکل پیدا کرده است. «مطالعه‌ی روان‌شناختی صاحب اثر، مطالعه‌ی فرآیند آفرینش ادبی، شناخت اصول و نشانه‌های روان‌شناسی موجود در اثر ادبی و بررسی تأثیر ادبیات بر خوانندگان یک اثر ادبی زیربنای این دانش [را شکل می‌دهد]» (ولک و وارن، ۱۳۷۳: ۸۲)

نظریه‌ی عقده‌ی حقارت آدلر نیز در راستای همین دانش قابل بررسی است. این نظریه بر پایه‌ی بروز احساساتی چون تنفر، خودشیفتگی، حسادت، بدبینی و نیز رفتارهای خشونت‌آمیز، تناقض رفتاری و انزوای اجتماعی شکل گرفته است که در ادامه به بررسی شواهد مربوط به هریک از آنها در متن رمان پرداخته می‌شود.

احساس تنفر

تنفر احساسی نامرئی است که در لفافه خودنمایی می‌کند؛ برای مثال در لفافه‌ی یک رویکرد انتقادی سربسته ظاهر می‌شود. تنفر ممکن است آن‌چنان گسترش یابد که باعث شود فرد تمام ارتباطات خود با دیگران را از دست بدهد. گاهی اوقات آتش تنفر با یک جرعه روشن می‌شود. (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۵۸)

وجود "سعید مهران" سرشار از نفرت نسبت به "نبویه" همسر سابقش، "علیش سدره" شاگرد سعید که در غیاب وی با همسرش ازدواج کرده، و دوست روزنامه نگارش "رئوف علوان" است. شخصیت اصلی داستان نفرت خود را در راستای تلاش برای انتقام نشان می‌دهد. "سعید مهران" هنگامی که نمی‌تواند همسر سابقش و "علیش سدره" را به قتل برساند، به سرعت به دنبال گرفتن انتقام از علوان می‌رود؛ او با خود واگویه می‌کند:

«نجاهُ علیش سدره لیست هزیمهً له مادام سینزلُ عقابه برءوف علوان، إذ إنَّ رؤوف هو رمزُ الخيانة التي ينضوي تحتها علیش ونبویه وجميع الخونة في الارض». (محفوظ، لاتا: ۱۳۶)

او در حالی که به شدت پارو می‌زند، خطاب به رئوف می‌گوید: «جاء وقتُ الحساب» (همان)

"سعید مهران" دائماً افکار منفی را در سرش می‌پروراند و احساس تنفر در وی شدت پیدا می‌کند. او لحظه‌ای از مرور خاطرات فاصله نمی‌گیرد و به همین علت است که اتفاقات ناگوار بعدی در زندگی‌اش به صورت زنجیره‌وار اتفاق می‌افتد. بر اساس حوادث داستان، او برای تسکین عقده‌ی حقارت ایجادشده در خود از هیچ‌گونه کینه‌ورزی و انتقام‌جویی پرهیز نمی‌کند.

در همین راستا هنگامی که "سعید مهران" برای دیدار "رئوف علوان" می‌رود، بین کسانی که منتظر ایستاده بودند، چشمش به دخترکی می‌افتد؛ در دل "نبویه" و "علیش" را لعن می‌کند و برایشان خط و نشان می‌کشد:

«ولمَح بين الواقفين فتاةً فلعن في سره نبویه وعلیش وتوعدهما بالويل» (همان: ۳۵).

می‌توان گفت هر اتفاقی که در اطراف "سعید مهران" به عنوان قهرمان داستان رخ می‌دهد، باعث می‌شود که او این تنفر را در دل نسبت به همسر سابقش، "نبویه" و "علیش سدره" احساس کند و آن‌ها را مسبب بدبختی‌های خود بداند.

خودشیفتگی

فرد گاهی ویژگی‌های مثبت را به شکل مبالغه‌آمیز به خود یا دیگران نسبت می‌دهد و برای ویژگی‌های ناشایست خود کمترین میزان را قائل می‌شود. (استوارت، ۱۳۸۸: ۱۵۲) به این خودستایی و اغراق، «مکانیسم دفاعی آرمانی‌سازی» گفته می‌شود. شخصی که دچار عقده‌ی حقارت است، به

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الكلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت...

۱۲۱

شیوه‌های مختلف و وسایل و ابزارهای متعدد سعی می‌کند این حس حقارت را از شخصیت خود حذف و پاک‌کند یا از میزان آن بکاهد. بنابراین، به این عالم درونی خود پناه برده و دنیایی می‌سازد که خود را شایسته‌ی ستایش می‌داند و به شکلی غیر معقول و به دور از واقعیت، به تمجید از خود و بزرگ‌کردن و تجسیم صفات خوب خویش روی آورده و به خودستایی خود می‌پردازد. در حقیقت دو نوع خودشیفتگی وجود دارد؛ هرکسی در شخصیت خود رگه‌هایی از خودشیفتگی دارد که به آن خودشیفتگی سالم گفته می‌شود که در واقع احترام به خویش است. ولی، خودشیفتگی مخرب و بیمارگونه نقطه‌ی مقابل آن است که بزرگ‌نمایی خود در درون فرد می‌باشد. (البحیری، ۱۹۸۷: ۳۲)

بر این اساس بی‌توجهی پزشکان به بیماری مادر "سعید مهران"، مرگ او در دوران کودکی، عدم پذیرش سعید در جامعه و همچنین بی‌توجهی دخترش "سنا" به هنگام بازگشت او از زندان، باعث ایجاد احساس حقارت و به دنبال آن عقده‌ی حقارت در سعید می‌شود:

«إِنَّ مِنْ يَقتلُنِي إِنَّمَا يَقْتُلُ المَلائِئِةَ، أَنَا الحَلمُ والأَمَلُ وفِدِيَةُ الجِبناءِ، وَأَنَا المِثْلُ والعِزَاءُ والدَمْعُ الَّذِي يَفِضُحُ صاحِبَهُ، والقَوْلُ بَأَنِّي مَجنونٌ يَنبِغِي أَن يَشْمَلَ كَافَّةَ العاطِفِينَ فأَدرِسوا أسبابَ هذِهِ الظاهِرَةِ الجَونِيَةِ واحكموا بِما شِئْتُم.» (محمفوظ، لاتا: ۱۴۹ و ۱۴۸)

این احساسات غیرواقعی و مخرب با حال بد جسمانی همراه است:

«واشْتَدَّ بِهِ الدَواؤُ فَقَضَى بِأَنَّهُ عَظِيمٌ بِكُلِّ مَعْنَى الكَلِمَةِ عَظَمَةٌ هانِئَةٌ وَلَكنَّها مَجَلَلَةٌ بالسَوادِ عَشيرَةٌ للمقابرِ وَلَكن عَزَّتْها سَتَبَقى بَعَدَ المَوتِ. وَجَنونُها تَبارَكَه القَوةُ السارِيةُ فِي جَدوِرِ النَباتِ وَخِلايا الحِويانِ وَقَلبِ الإنسانِ.» (همان)

اما او اکنون تصور می‌کند عظمت و بزرگی‌اش قابل توصیف نیست و دچار خودشیفتگی مخرب شده است؛ احساسی که حقیقت ندارد و سبب دوری اطرافیان از او می‌شود. "سعید مهران" هنگامی که به محله‌ی قدیمی زندگی خود باز می‌گردد، نگاهی که به خود دارد، همچون موجودی برتر و شکست‌ناپذیر است که همه از ابهتش می‌ترسند. از همین‌رو زمزمه می‌کند:

«فأَدرِس طَريقَكَ ومَواقِعَهُ، وَهذِهِ الدَكاكِينُ الَّتِي تَشْرِئِبُ مِنها الرِءوسُ كالفِيرانِ المَتوجِسة.» (محمفوظ، ۱۹۹۰: ۱۰)

از این عبارت چنین برمی‌آید که "سعید مهران" در پندار غیرواقعی خویش، خود را قدرتمند و ترسناک می‌بیند و همه را چون موشی تصور می‌کند که هنگامی که او را می‌بینند، به شدت از وی هراس دارند. (ر.ک محفوظ، ۱۳۸۰: ۱۸)

رفتارهای خشونت آمیز

خشم یک کنش آشکار نیست، بلکه بیشتر در اندیشه و به شکل یک احساس و هیجان و تمایل است که به اقدام به پرخاشگری می‌انجامد. (کریمی، ۱۳۸۱: ۲۰۶) خشم نشانگر قدرت طلبی و برتری جویی می‌باشد. این احساس برای این است که شخص خشمگین از این راه به اهداف خود دست پیدا کند. شخص عصبانی با سخت‌کوشی توان خود را به کار می‌گیرد تا بر دیگران برتری یابد. کوشش او برای بازشناسایی خود، گاهی به شکل قدرت طلبی نمود پیدا می‌کند. (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۸۴)

در واقع پرخاشگری رفتاری ناشی از خشم است که به قصد آسیب‌رساندن به خود یا دیگران انجام می‌گیرد. آنچه در این تعریف حائز اهمیت می‌باشد، قصد و نیت رفتارکننده است؛ یعنی یک رفتار آسیب‌زا در صورتی پرخاشگری محسوب می‌شود که از روی قصد و عمد و به منظور صدمه‌زدن به خود یا دیگران انجام گرفته باشد. (بشیری، ۱۳۸۹: ۲۰)

“سعید مهران” به علت تحت تعقیب بودن دائماً احساس می‌کند که پلیس‌ها را می‌بیند. هنگامی که برای گرفتن اسلحه از فردی به نام “تارزان” به قهوه‌خانه می‌رود، شاگرد قهوه‌چی را برای واریسی بیرون می‌فرستد. شاگرد قهوه‌چی پس از بررسی، به او می‌گوید: «انت تری دائماً اشیاء لا وجود لها» (محموظ، لاتا: ۱۱۷) “سعید مهران” با شنیدن این سخن، از خشم قبضه‌ی تپانچه‌اش را در جیب می‌فشارد و با عصبانیت از قهوه‌خانه بیرون می‌زند: «و غادر سعید القهوه بیده قابضة علی المسدس فی جیبه». (همان: ۱۱۷)

در قسمتی دیگر از داستان رفتارهای خشم‌آگین “سعید مهران” که حتی ممکن است به قتل بیانجامد، قابل مشاهده است:

«جری هواء جاف منعش. فصدرت عن رقعة الغابة الصغيرة وشوشة، وترامی الخلاء كالفناء، و يده قابضة علی المسدس، يفكر في الفرصة الممكنة في الانقضاض علی عدوه غير المنتظر، ثم بلوغ الهدف المضني، و أخيراً في الهلاك آخر مستقر. وقال بصوت لم تسمعه إلا الأشجار الثملة بالهواء: علیش سدره ثم رثوف علوان” في ليلة واحدة، ثم لیکن ما یكون...» (همان: ۱۳۲ و ۱۳۱)

نمونه‌ی دیگری از رفتار خشونت‌آمیز “سعید” هنگامی است که شخصی به نام “بیاظه” از دوستان “علیش سدره” را می‌بیند؛ به زور پول‌های “بیاظه” را از او می‌گیرد و ضمن کتک‌زدن، او را تهدید می‌کند که اگر جای علیش را نگوید، او را خواهد کشت:

«فلطمه علی وجهه لطمه زادت اللیل سواداً ومد سعید يده إلى صدره حتى عثر علی الكيس المثقل. ثم انتزعه من مربطه بقوة» (همان: ۱۳۳ و ۱۳۲)

میزان خشونت "سعید" به اندازه‌ای است که واکنش "بیاضه" هم راه به جایی نمی‌برد:

«فَهتَفَ بِيَاظَةَ بَجَزَعٍ: هَذَا مَالِي، وَلَسْتُ عَدُوًّا لَكَ. فَحَرَكَ سَعِيدٌ الْمَسَدَّ فِي يَدِهِ وَلَطَمَهُ لَطْمَةً أُخْرَى أَشَدَّ مِنَ الْأُولَى وَصَاحَ بِغَضَبٍ: سَأَقْتُلُكَ إِنْ لَمْ تَدَلَّنِي عَلَى مَكَانِهِ». (همان)

بر اساس این نمونه‌ها خشم همراه همیشگی "سعید مهران" است و کوچکترین مسأله‌ای خشم او را برمی‌انگیزد؛ فرقی نمی‌کند که در چه شرایطی قرار گرفته باشد. «فرد خشمگین قدرت‌طلبی خود را آن‌چنان با تلخ‌کامی نشان می‌دهد که انتظار می‌رود طرف مقابل جان خود را از دست بدهد» (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۸۵)؛ همان‌طور که در این مثال نزدیک است "سعید مهران" هنگام خشم جان "بیاضه" را بستاند. تمام اتفاقاتی که "سعید" بعد از بیرون آمدن از زندان با آنها روبرو شد؛ همچون خیانت همسرش، طردشدگی سعید از اجتماع و همچنین پذیرفته‌نشدن او توسط فرزندش، مزید بر علت بود که تمام وجودش سرشار از خشم و آماده‌ی گرفتن انتقام از دیگران شود. از آن‌جایی که فرد مستبد از هیچ جنایتی روی‌گردان نیست، او دارای هیبت و قدرت خاصی نیز هست. (اشپربر، ۱۳۸۵: ۱۰۰) این چنین است که اطرافیان "سعید مهران" از او بیم دارند؛ چرا که حساسیت و بدگمانی او به حدی رسیده است که قابلیت انجام هر کاری را دارد.

حس حسادت

از دیگر ویژگی‌های فرد دارای عقده‌ی حقارت، حسادت، لجاجت و یک‌دندگی زیاد است. بر هم‌زدن تفریح دیگران، مخالفت بی‌دلیل، محدودیت آزادی دیگران و بی‌ثباتی در عملکرد، از جمله خصوصیات این اشخاص است. (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۵۴) حسادت از جمله ویژگی‌هایی است که در شخصیت "سعید مهران" ریشه دوانیده است؛ هنگامی که "سعید مهران" روزنامه‌ی زهره را ورق می‌زند به ستون "رئوف علوان" می‌رسد و به خواندنش می‌پردازد. او که به پول نیاز دارد، به دنبال علوان می‌گردد، وقتی وارد ساختمان روزنامه می‌شود، آن مکان را فاخر می‌یابد و با لحنی که گویای حسادت او به اوضاع و موقعیت جدید رفیق قدیمی‌اش است، می‌گوید:

«و رُوِفُ الْيَوْمَ رَجُلٌ عَظِيمٌ فِيمَا يَبْدُو. عَظِيمٌ جَدًّا كَهَذِهِ الْحَجْرَةِ. وَلَمْ يَكُنْ فِيمَا مَضَى إِلَّا مَحْرَّرًا بِمَجْلَةِ النَّذِيرِ، مَجْلَةٌ مَنْزَوِيَّةٌ بِشَارِعِ مُحَمَّدِ عَلِيٍّ». (محفوظ، لاتا: ۳۵)

کسی که دچار عقده‌ی حقارت است، اطرافیانش را تحقیر می‌کند تا بدین وسیله احساس حسادت در وجودش مقداری فروکش کند و کاستی‌های خود را در پشت آن پنهان نماید. از این مثال این‌گونه برمی‌آید که "سعید" تحمل برتری "علوان" را که قبلاً در مرتبه‌ی بسیار پایینی از نظر

مالی قرار داشته را ندارد، اما احساس درونی خود را فرو می‌خورد؛ چراکه شرایط اجازه نمی‌دهد آن را بیان کند.

“سعید مهران” پس از اینکه در می‌یابد علوان ثروتمند شده، به او حسادت کرده و تصمیم می‌گیرد از او نیز همچون دیگر ثروتمندان دزدی کند. او زمانی که در کودکی به دلیل فقر مادر خود را از دست داد، دچار عقده‌ی حقارت شد و برای جبران این عقده با راهنمایی‌های رئوف تصمیم به دزدی از ثروتمندان گرفت و همواره نسبت به آن‌ها احساس حسادت می‌کرد. اکنون علوان نیز یکی از آن مرفهان و توانگران است؛ بنابراین سعید او را نیز در لیست باقی ثروتمندانی که باید از آن‌ها دزدی کند، قرار می‌دهد. از قضا وقتی “سعید مهران” برای دزدی به خانه‌ی علوان می‌رود، با علوان روبرو می‌شود، علوان از او می‌پرسد:

«ماذا جئتَ تريدُ؟ أنتَ تفصحُ عن عداوتك، نسيتَ الإحساسَ وتركزتَ في الحقدِ والحسدِ. إني أعرفُ أفكاركُ بقدرِ ما أعرفُ حركاتك أنتَ تتوهمُ أني صرتُ واحدًا من الأغنياء الذين كنتُ أحملُ عليهم و على هذا الأساسِ أردتُ أن تعاملني» (همان: ۵۵-۵۲)

علوان به “سعید مهران” یادآوری می‌کند که می‌داند ریشه‌ی این کار سعید رشک و حسد اوست:

«نارَ حسدك وغرورك و اندفعت كالجنونِ نفسه». (همان)

“نجیب محفوظ” در بخش دیگری از داستان، صحنه‌ی مواجهه‌ی “سعید مهران” و شاگردش “علیش” که اکنون با دختر و همسر سابق او زندگی می‌کند را این‌گونه به تصویر می‌کشد:

«وجاء صوتٌ من وراء يقول: “سعید مهران”!... الف نهارٍ أبيض.. توقفتَ عن المسيرِ حتى أدركه الرجلُ فتصافحا. وهما يغطيانِ على انفعالتهما الحقيقيّةِ بابتسامةٍ باهتةٍ. إذن باتت للوغدِ أعوانٌ». (همان: ۸۹)

“سعید مهران” به دلیل خیانتی که از جانب علیش در حقش شده و توانسته همسر سابق سعید را به دست آورد و اکنون “نبویه” و “سنا” هر دو با این مرد زندگی می‌کنند، احساس حسادتی دردناک و کشنده در درون خود دارد؛ به گونه‌ای که حتی به روابط علیش با دیگران نیز حسد می‌ورزد و توقع دارد علیش هیچ دوستی نداشته باشد و به اینکه علیش دوستانی برای خود دارد رشک می‌ورزد.

تناقض رفتاری

فرد دارای عقده‌ی حقارت به محض وجود شرایط، آماده‌ی خودکامگی است و اگر سر به زیر و فروتن می‌باشد، فقط برای رسیدن به اریکه‌ی قدرت است. در این راه اگر لازم ببیند به زانو می‌افتد، زمین را نیز می‌بوسد و این اقدامات را با این هدف انجام می‌دهد که روزی از فراز تخت قدرت،

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الكلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت...

۱۲۵

شاهد زانوزدن دیگران و ناکامی آنها باشد. تمام این تناقض‌گویی‌ها مانند عناصری هستند که در مجموع یک پیکره‌ی واحد را می‌سازند و در موقعیتی کنش‌های او را تحت تأثیر قرار می‌دهند. (اشپربر، ۱۳۸۵: ۳۶)

"سعید مهران" بعد از آزادی از زندان برای دیدن دخترش "سنا" به سمت خانه‌ی همسر سابقش می‌رود در مسیر از میان افرادی که از او می‌پرسند چه در سر دارد، با بیان جمله‌ی برای تسویه حساب آمده‌ام عبور می‌کند و به خانه‌ی همسر سابقش می‌رسد. ناگهان می‌بیند که یک مأمور که لباسی راه راه بر تن و پوتینی به پا دارد، از منزل "علیش" خارج می‌شود. سعید مأمور را می‌شناسد، خودش را متعجب نشان می‌دهد و می‌گوید:

«ماذا دعا إلى إقلاقك وما جئتُ إلا للتفاهم؟ جئتُ للتفاهم على مستقبلِ ابنتي». (محفوظ، لاتا: ۱۲) مأمور بعد از تفتیش "سعید مهران" به وی می‌گوید: «أنت تعرفُ التفاهم؟» و سعید نیز پاسخ می‌دهد: «نعم. من أجلِ ابنتي». (همان: ۱۲)

از این مثال می‌توان دریافت که گاهی شخصیت "سعید مهران" دچار برخی دوگانگی‌ها و تعارض‌ها می‌شود؛ او با وجود میل شدید به انتقام و خشونت، برای رسیدن به خواسته‌ی خود پشت نقاب سازش و انعطاف پنهان می‌شود تا دخترش "سنا" را به دست بیاورد. او در بسیاری موارد برای دست‌یافتن به خواسته‌اش رفتار خود را تغییر می‌دهد.

"سعید مهران" به محض اینکه موقعیت خود را در خطر می‌بیند، رفتارش بر خلاف واقعیت ذهنی‌اش تغییر می‌کند. او برای دیدار "سنا" در منزل علیش حضور می‌یابد؛ اما "علیش" پیش از ورود سعید، به دلیل احساس خطر، یک مأمور امنیتی را به خانه‌اش دعوت کرده است. سعید که به دنبال ایجاد تنش است، از علیش جوایز اموال خود می‌شود؛ اما کارآگاه خشمگینانه به او می‌گوید:

«أنا عارفك وفاهمك، أنا خيرٌ من يقرأ داخلَ رأسك، ولكنك ستُهلك نفسك، لا تخرج عن موضوعِ البنت فهذا خيرٌ لك.. فتراجع سعيدٌ باسمًا وهو يخفي عينيه في الأرضِ وقال باستسلامٍ: بالحقِّ نطقتَ يا حضرةَ المخبرِ...». (محفوظ، ۱۹۹۰: ۱۶)

بر اساس این مثال، "سعید مهران" که از بدو ورود به خانه‌ی علیش خشمی غیر قابل توصیف دارد، برخلاف عادت همیشگی‌اش و براساس شرایط ایجادشده، به آرامی پاسخ کارآگاه را می‌دهد و کاری که به ضررش تمام شود را انجام نمی‌دهد. او در بخش‌های مختلف رمان و هنگامی که منافعش اقتضا کند، رفتاری کاملاً متناقض و متضاد با احساس درونی خویش به نمایش می‌گذارد.

بدبینی و تاریک‌اندیشی

شخص بدبین کسی است که با نگاهی منفی و دریافتی تاریک به تفسیر وقایع می‌پردازد. او همیشه احتمالات منفی را واقعی و احتمالات مثبت را دور از ذهن می‌داند. شخص بدبین بدترین احتمال ممکن را محتمل‌ترین می‌داند و هرگز نمی‌تواند با نگاهی مثبت به حوادث بنگرد، در نتیجه امکان اعتمادکردن از او گرفته می‌شود و نگرانی از بروز مشکلات و رخدادهای ناخوشایند همه‌ی افکارش را فرا می‌گیرد. (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۶۲)

در قسمتی از داستان بدبینی "سعید مهران" به وضوح آشکار است؛ او نه تنها به همسر و دخترش بدبین است، بلکه به تمام زنان این حس را دارد. هنگامی که "سعید مهران" نزد "رئوف علوان" می‌رود و ماجرای بی‌توجهی دخترش را به او شرح می‌دهد، رئوف می‌گوید: «حکایه مؤسفة، أما إبتئك فمعدورة، إنها لاتتذكرک، و سوف تعرفک وتحبک» (محفوظ، لاتا: ۴۰) سعید پاسخ می‌دهد: «لم تعد لي ثقة في جنسها كله» (همان)

هنگامی که "سعید مهران" می‌تواند به منزل "رئوف علوان" برود، با هجوم بدبینی و افکار منفی و تیره‌روبروست. این افکار لحظه‌ای متوقف نشده و از جهات مختلف به سویش هجوم می‌آورند. این بدگمانی و بددلی با پی‌بردن به ارتباط یک زن با رئوف بیش از پیش در وجود "سعید مهران" ریشه می‌دواند:

«و رنَّ جرسُ التليفونِ فقام رؤوفٌ إليه وتناولَ السماعَةَ وسرعان ما ابتهج وجهه بابتسامةٍ عريضةٍ، فرفعه ومضى به إلى الفراندا. تابعه سعيدٌ من أول الأمر بعينيه الحادتين. امرأة؟ هذه الابتسامةُ وهذه الرحلةُ إلى الظلامِ لاتكونانِ إلا لإمرأةٍ تری أمازال أعزبُ؟» (همان: ۴۰ و ۴۱)

ذهن سعید، در هجوم افکار تاریک، به لحظات عاشقان‌یه دوست دیرینش با این زن ناشناس کشیده می‌شود؛ گاهی در دل بر رئوف به خاطر ارتباط با این زن خشم می‌گیرد و گاهی دیگر از خیانت دوست خود به این زن بیمناک است:

«ها هما يجلسانِ جنبًا إلى جنبٍ، يتبادلانِ الشرابَ والحديثَ، وهو يصدقُه كإنسانٍ يعتمدُ كثيرًا على غرائزه المهمةِ. وجلجلت ضحكةٌ في الفراندا فازدادَ تشاؤمًا. وما حياته إلا امتدادًا لأفكارٍ هذا الرجلِ الضاحكِ في التليفونِ فإذا كانَ قد خانها فالويلُ لها.» (همان)

همانطور که از مثال برمی‌آید، از آنجا که "سعید مهران" دچار عقده‌ی حقارت است، توانایی داشتن نگاه مثبت به شخصیت و رفتارها و ارتباطات دوست قدیمی‌اش را ندارد و با هر آنچه که با تفکراتش سازگار نیست، ستیز می‌کند.

انزوای اجتماعی

نادیده گرفته شدن در جامعه یکی دیگر از ریشه‌های احساس حقارت است. درحقیقت جامعه بزرگ‌ترین عامل ایجاد حس حقارت است که عملکرد مستقیم یا غیرمستقیم آن می‌تواند در بر دارنده‌ی یکی از پیامدهای آسیب‌زای شخصیتی باشد. (قبادی و هوشنگی، ۱۳۸۸: ۹۸) از جمله مواردی که "سعید مهران" را آزار می‌داد، محرومیت از حضور در دانشگاه بود:

«عندما دفعتك ظروف قهريّة إلى العمل في شرك الزيات مضت بك الحياة من حيّ إلى حيّ ومن بلدة إلى بلدة وخفت أن يصدق عليك المثل القائل أن البعيد عن العين بعيد عن القلب فقلت لها لنتزوج. لتزوج على سنة الله ورسوله» (محفوظ، لاتا: ۱۰۳)؛ دانشگاهی که از نظر "سعید مهران"، افراد کودن بسیاری به آن وارد شده بودند؛ اما این امکان، ظالمانه از او سلب شده بود: «و أنتما تقفان عند مشارف الجامعة التي لم تدخلها ظلمًا ودخلها كثير من الأغبياء». (همان)

در قسمتی دیگر از داستان خاطراتی از دوران کودکی "سعید مهران" نقل می‌شود. در این بخش از داستان، سعید پدر خود را از دست داده‌است. سعید که مسئولیت اداره زندگی را بر گردن گرفته، مادرش نیز بیمار می‌شود:

«يومَ النزيفِ الذي لاينسى، يومٌ طرثُ بها إلى أقربِ مستشفى. وجدتَ نفسك أنتَ وأمّك في قاعةِ الاستقبالِ عند المدخلِ وبدا المكانُ كلُّه وكأنّما يأمرُك بالابتعادِ ولكنك كنتَ في مسيسِ الحاجةِ إلى إسعافٍ، إسعافٍ سريعٍ. ودلّوه على الطبيبِ. فجرى إليه بجلبابه وصندله "أمي... الدم...".» (همان: ۱۱۴).

اما رفتار پزشک با سعید و مادرش به‌گونه‌ای است که انبار وجود پر از خشم سعید را به آتش می‌کشد:

«فتصفّحَه الرجلُ بعينينِ زجاجتينِ مستنكرًا ومدَّ بصره إلى حيث استلقت الأمُّ على مقعدٍ وثيرٍ بشوبٍ كالسحامِ. وثمة ممرضةٌ أجنبيةٌ كانت تراقب ما يجرى عن كثبٍ فيأزاء ذلك اكتفى بالاختفاءِ صامتًا. ورطنت الممرضةُ بلغةٍ لم يفهمها ولكنّه شعرَ بأنّها تشاركه بعضَ مأساته. وغضبَ غضبةً رجلٍ رغمَ حداثة سنّه. صاح محتجًا لاغنا. ورمى بمقعدٍ إلى الأرضِ فأحدثَ دويًا وتطايرت قشرةٌ مسنّده. وجاء خدمٌ كثيرون». (همان)

و در نهایت بدون هیچ‌گونه رسیدگی یا مراقبتی از بیمارستان بیرون انداخته می‌شوند: «و مالبت أن وجد نفسه وأمه وحيدين في الطريق المسقوف بالأغصان». (همان)

با توجه به تحقیر سعید در بیمارستان و از دست دادن مادرش در حالی که اندک مراقبتی از او به عمل نیامده بود، می‌توان یکی از دلایل دزدی سعید از ثروتمندان را تلاش وی برای نشان دادن قدرتش به آنها دانست؛ چرا که فقر و این نوع تحقیر در ناخودآگاه وی باقی مانده بود. در راستای همین تجارب زیسته‌ی قهرمان داستان است که احساس حقارت در او نمود پیدا کرده و تبدیل به عقده‌ی حقارت می‌شود. در واقع این احساس ریشه در کودکی او دارد.

استفاده از مکانیسم‌های جبران توسط "سعید مهران"

هنگامی که فرد نتواند حقارت‌های معمول خود را جبران نماید، احساس درماندگی می‌کند و این مسأله تبدیل به عقده‌ی حقارت می‌گردد. پس از این مرحله فرد به دنبال جبران عقده‌ی حقارت خود می‌رود؛ این همان مکانیسمی است که شخص به کمک آن احساس حقارت خود را جبران می‌کند؛ جبران در تمام امور حیاتی فرد از جمله: جسمانی، روانی و اجتماعی قابل مشاهده است. (شفیع‌آبادی، ۱۳۶۵: ۹۲) آدلر برای درمان احساس حقارت شیوه‌های گوناگون جبران مثبت و منفی را بیان می‌کند؛ ولی آنچه در زمینه‌ی نقد روان‌شناختی "سعید مهران" و شرایط زندگی وی مطرح است، جبران او از طریق به کارگیری خیال‌پردازی، انتقام و تحقیر دیگران است که در نهایت نیز به ناکامی وی منجر می‌شود؛ این موارد را می‌توان به شرح زیر مورد بررسی قرار داد:

مکانیسم خیال‌پردازی

برخی اوقات فرد با پناه‌بردن به نیروی خیال، برای خود دنیایی پر از کامیابی می‌سازد و به آسانی به آرزوهای دست‌نیافتنی دست می‌یازد. در واقع انسان در زندگی خیالی و رویایی، توانایی و اقتداری را می‌جوید که در زندگی واقعی نمی‌تواند به آنها دست یابد (احمدوند، ۱۳۷۴: ۵۹)

"سعید مهران" نیز برای جبران احساس حقارت خود به ساز و کار خیال‌پردازی روی می‌آورد؛ زیرا خیال‌پردازی یکی از راه‌های فرار از واقعیت است. وی در رؤیای خود به مواردی دست می‌یابد که در واقعیت، حتی فکر نزدیک شدن به آنها را نیز نمی‌تواند در سر بپروراند و یا امکان وقوع آن وجود ندارد: «و من خلال هذا الكدر المنتشر لا يبسم إلا وجهك يا سناء». (محفوظ، لاتا: ۹)

یا در مثالی دیگر از رمان، هنگامی که سعید پس از آزادی از زندان برای گلایه نزد "شیخ جنیدی" می‌رود و پاسخ قابل قبولی دریافت نمی‌کند، در خیالاتش پدرش را می‌بیند:

«ها هو أبي يسمع ويهز رأسه طرباً ويرمقني باسمًا كأنما يقول لي إسمع وتعلم. وأنا سعيدٌ وأودُّ غفلةً لأتسلق النخلة. أو أرمي طوبهً لأسقط بلحمة. وأترتم سرًّا مع المنشدین». (همان: ۳۱)

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الكلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت...

۱۲۹

دیدار چهره‌ی شاد و خرسند پدر، خاطرات شیرین و شیطنت‌های کودکی، همگی تصوّرانی رؤیایی بود که سعید تنها در عالم خیال می‌توانست به آن دست یابد.

مکانیسم تحقیر

گاه افراد برای جبران شکست و پوشاندن کاستی‌های خود، به تحقیر دیگران می‌پردازند و به این روش حرمت ذات خود را در نظر خویش حفظ می‌کنند. همچنین وقتی فرد نمی‌تواند خود را بر امری مسلط سازد، در این صورت از کاربرد ابتدایی استفاده می‌کند؛ یعنی برای بالابردن سطح ارزشی که برای خود قائل است، دیگران را بی‌ارزش می‌سازد. به‌ویژه نسبت اشخاصی که به او شک داشته و یا نسبت به آن‌ها کدورتی در دل دارد، همیشه در کمین رفتار و جزئیات زندگی آن‌هاست و اگر کوچکترین خطایی از ایشان سر بزند، آن را با تمسخر بزرگ جلوه می‌دهد. (احمدوند، ۱۳۷۴: ۳۷)

مکالمه‌ی "سعید مهران" با شاگرد خود، علیش بیانگر این نکته است که او با نگاهی تحقیرآمیز به علیش یادآوری می‌کند که در مقایسه با او چقدر دون‌پایه بوده و پس از آن نیز چگونه با یک زن خیانتکار همراه شده است:

«أ نسيت يا عليشُ كيف كنتَ تسمعُ في ساقِي كالكلبِ؟، ألم أعلمكَ الوقوفَ على القدمين؟، و من الذي جعلَ من جامعِ الأعقابِ رجلاً؟، ولم تتسَّ وحدك يا عليشُ ولكنَّها نسيت أيضاً، تلك المرأةُ النابئةُ في طينةٍ تننُّ اسمُها الخيانةُ». (محفوظ، لاتا: ۸ و ۹)

"سعید مهران" دائماً در حال تحقیر اطرافیانش چه در افکارش و چه در دنیای حقیقی است. در این مثال‌ها جملات "سعید مهران" در مورد شاگردش و همسر سابقش که هر دو را خائن و ترسو به شمار می‌آورد، قابل مشاهده می‌باشد. "سعید مهران" حتی به افرادی که در آن محله نیز او را تماشا می‌کنند، با دیده‌ی تحقیر می‌نگرد و خود را فردی قدرتمند می‌داند که بقیه چون موش از او می‌ترسند و با این جملات و تحقیر دیگران که از جمله نشانه‌های عقده‌ی حقارت است، به جبران احساس کهنتری خود می‌پردازد:

«فادرس طريقتك ومواقعه، وهذه الدكاكينُ التي تشرَّبُ منها الرؤسُ كالفيرانِ المتوجسةِ وجاء صوتٌ من وراء يقولُ: "سعید مهران"!...ألف نهارٍ أبيض..توقفَ عن المسيرِ حتى أدركه الرجلُ فتصافحا. وهما يغطيان على انفعالاتهما الحقيقيةِ بابتسامةٍ باهتةٍ. إذن باتَ للوغدِ أعوانٌ، وسيري قريباً ماوراء هذا الاستقبالِ، ولعلَّكَ تنظرُ من الشيشِ مستخفياً كالسناءِ يا عليشُ؟» (همان: ۸ و ۹)

هنگامی که سعید در خانه‌ی "علیش سدره" و در حضور مأمور درباره‌ی علیش صحبت می‌کند، او را سگ گر و پست‌تر از کرم و عقرب و سوسک می‌داند:

«یا جرب الكلاب!.. الویل... الویل أريدُ أن التقى نظرةً من عينيك كي أحترم من الآن فصاعداً الخنفساء والعقرب والدودة. سحَقاً لمن يطربُ لأنغامِ امرأةٍ». (همان: ۱۴)

در جایی دیگر از رمان این سخنان سعید قابل مشاهده است: هنگامی که سعید در منزل "رئوف علوان" است، رئوف از او می‌پرسد می‌خواهی چه کار کنی؟ باید زندگی را از سر بگیری. سعید در حالی که با نگاه‌های وقیحش به او خیره شده، می‌گوید:

«لم أتنقن في حياتي إلا حرفَةً واحدةً. فتساءل كالمزعج: أترجعُ إلى اللصوصية؟» (همان: ۴۴)

همان‌طور که در مثال مشهود است، سعید به دنبال تحقیر علوان می‌باشد؛ چرا که علوان مشوق او در دزدی از ثروتمندان بوده است. "سعید مهران" استاد خود را به سخره می‌گیرد تا به او بنمایاند من تنها با سخنان تو مسیر زندگی‌ام را تعیین کرده‌ام؛ اکنون واضح است که راه دزدی را نیز تو به من آموخته‌ای و این ثروتی که تو صاحبش هستی نیز از این راه به دست آمده است. این رفتار او برای این است که لحظه‌ای آرامش خود را به دست بیاورد و زندان و شرایط سختی که پشت سر گذاشته است را به فراموشی بسپارد و یا اینکه خطاهایی که مرتکب شده است را بر دوش دیگری بیفکند.

در همین راستا هنگامی که "سعید مهران" با خود درباره‌ی گذشته می‌اندیشد در رابطه با این موضوع سخن می‌گوید که وی را به دانشگاه راه نداده‌اند و دانشجویان دیگر را با جمله‌ی «ودخَلها كثيرٌ من الأغبياء» (همان: ۱۰۳) تحقیر می‌کند تا بتواند اندکی خود را راضی کرده و به آرامش روانی نزدیک نماید.

مکانیسم انتقام

انتقام یکی از مجموعه مکانیسم‌های جبران احساس کهنتری (حقارت) است که شخص را بر آن می‌دارد تا به خاطر کاستی‌های خود از دیگران انتقام بگیرد (منصور، ۱۳۵۸: ۵۰) و انتقام‌جویی از حس آزرده‌گی و رنجش بیش از اندازه ناشی می‌شود. در این نوع جبران تهاجمی، شخص در پی آن است که در برابر کاستی‌هایش از دیگران انتقام بگیرد و خود را از وضعیتی بسیار دردآور رها سازد. جبران انتقامی، گاهی شکل شوم و غم‌انگیزی به خود می‌گیرد؛ زیرا به خودکشی می‌انجامد. افرادی که این کار را انجام می‌دهند، به خیال خود از این راه می‌خواهند از اطرافیان خود انتقام بگیرند. این‌گونه افراد، خودکشی را به گردن دیگران می‌اندازند و دلیل خودکشی را بی‌توجهی دیگران به خود

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الكلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت...

۱۳۱

می‌دانند. گاهی هم دلیل خودکشی می‌تواند فرار از وضعیتی باشد که برای فرد غیر قابل تحمل است. (منصور، ۱۳۶۹: ۲۰).

«سأطلبُ دائماً رأسَ رؤوفِ علوانِ ولو كانَ آخرَ طلبٍ من عشاوی، حتی قبلَ رؤیةِ إبنتی، وأنا مضطربٌ إلى ألا أعدَ العمرَ بأيامٍ لأنَّ المطاردَ يقتاتُ بزمَنه انفعالاتٍ تنهالُ علیه فی وحدتهِ كالمطر... لن يكونَ الحكمُ أفسى من جفولِ سناء. قتلتكَ قبلَ المشتقةِ» (محفوظ، لاتا: ۱۴۸)

از این سخنان "سعید مهران" برمی‌آید که او قصد دارد از طریق انتقام به تمام خواسته‌های خود دست می‌یابد. گزینه‌ی جبران از طریق انتقام که از نشانه‌های مهم و ملموس احساس کهرتری است، علاوه بر این عبارات، تقریباً در تمامی داستان قابل مشاهده است.

افرادی که "سعید مهران" برای تسکین عقده‌ی حقارت خود قصد انتقام از آن‌ها را در سر می‌پروراند، عبارتند از: "نبویه" همسر سابقش، "علیش سدره" شاگرد سعید که به وی خیانت کرده و در غیاب وی با همسرش ازدواج کرده بود و "رئوف علوان"، فردی که با پدر سعید دوست بود و مشوق وی در مسیر دزدی به شمار می‌آمد.

«لعلَّكَ تظنُّ یا رؤوفُ أنَّكَ تخلَّصتَ مِنِّي إلى الأبدِ؟ بهذا المسدَّسِ أستطيعُ أن أصنعَ أشياءً جميلةً علی شرطِ ألا يُعاكسني القدرُ. وبه أيضاً أستطيعُ أن أوقظَ النیامَ فهُم أصلُ البلیا. هم خلقوا نبویةً وعلیش و رؤوف علوان» (همان: ۹۱ و ۹۲). "سعید مهران" هنگامی که از طریق روزنامه‌ها متوجه می‌شود که به اشتباه به جای همسر سابقش "نبویه" و شاگردش علیش، "شعبان حسین" را به قتل رسانده، با این واگویی‌ها از عزم راسخ خود برای اقدام مجدد جهت کشتن دشمنانش پرده برمی‌دارد: «وَأنتَ هل لحياتِكَ التالفَةِ من معنی ألا تقضی علی أعدائِكَ. علیش سدرةٌ مجهولُ المكانِ و رؤوف علوانُ فی قصرٍ من حديدٍ ولكن ما معنی حياتِكَ إن لم تؤدب أعدائِكَ؟ و لن تحوَلُ قوَّةٌ دونَ تأديبِ الكلابِ. أجل لن تحوَلُ دونَ ذلكَ قوَّةٌ» (همان: ۱۲۳)

در همین راستا در بخشی دیگر از رمان، هنگامی که سعید در حال راندن اتومبیل سرقتی است، با خود جملاتی را زمزمه می‌کند که گویای عطش او برای انتقام جویی است:

«القاتلُ. هناك رؤوف علوانُ، الخائنُ الرفیع الممتارُ، أهمُّ فی الواقعِ من سدرة و أخطرُ القاتلُ، أنتَ من زمرةِ القتلةِ، جنسیةٌ جدیدةٌ و مصیرٌ جدیدٌ، خطفُ أرواحِ خبیثةٍ بعدَ خطفِ اشیاءِ ثمینةٍ. سیأتی دورُك، لا مهربَ مِنِّي، أنا الشیطانُ نفسُه.» (همان: ۷۸)

"سعید مهران" شخصیتی کینه‌توز و شرور دارد؛ چرا که به محض خارج‌شدن از زندان هنگامی که برای دیدن دخترش به سمت خانه‌ی علیش روانه می‌شود، علیش او را به منزل دعوت می‌کند و

سعید با خود زمزمه می‌کند: «إِنَّمَا جُنْتُ أَجْسُ حَصَوْنِكَ وَعِنْدَ الْأَجْلِ لَا يَنْفَعُ مَخْبِرٌ وَلَا جِدَاؤُ» (همان: ۱۲) همچنان که مثال نشان می‌دهد، رد پای انتقام در این‌گونه افکار "سعید مهران" نیز آشکار است.

نتیجه‌گیری

با توجه به پارامترهایی که آدلر درباره‌ی عقده‌ی حقارت برشمرده، می‌توان نتیجه گرفت که قهرمان داستان یعنی "سعید مهران" فردی است که در نتیجه‌ی احساس حقارت و عدم کامیابی برای جبران آن دچار عقده‌ی حقارت شده است. مهم‌ترین پارامترهای عقده‌ی حقارت در شخصیت "سعید مهران" عبارتند از: احساس تنفر، خود شیفتگی، خشم، حسادت، تناقض رفتاری، بدبینی و انزوای اجتماعی.

فقر و تهیدستی، از دست‌دادن پدر و مادر در سال‌های کودکی، ناکامی در ورود به دانشگاه، شکست باورها و احساس فریب‌خوردگی از سوی مرشد و راهنمای فکری خود، تجربه‌ی زندان، خیانت همسر و ازدواج همسرش با شاگردش و طردشدگی از جانب خانواده، دوستان و جامعه، هر یک به طور جداگانه، از عواملی هستند که باعث ایجاد احساس حقارت در "سعید مهران" شده است.

"سعید مهران" برای جبران احساس حقارت خویش به مکانیسم‌هایی مانند خیال‌پردازی، تحقیر و انتقام‌جویی روی می‌آورد که در نهایت با ناکامی کامل مواجه شده و این شکست‌به مرگ وی می‌انجامد. از میان مکانیسم‌های جبران، تحقیر پربسامدترین کاربرد را در کنش‌های "سعید مهران" دارد. او گاهی نیز به خیال‌پردازی به عنوان یکی از راه‌های فرار از واقعیت پناه می‌برد که در نهایت به حل مشکل او نیز کمکی نمی‌کند؛ مانند دیدن پدر مرحومش و صحبت کردن با او در عالم خیال. مکانیسم انتقام نیز یک نوع جبران تهاجمی است که در سرنوشت "سعید مهران" فرجام دردناک و غم‌انگیزی را برایش رقم زده و به نابودی او می‌انجامد.

پی‌نوشت‌ها

۱. استاندال از مهم‌ترین نویسندگان فرانسوی است. او یکی از پیشکسوتان رئالیسم انتقادی است.
۲. داستایوسکی نویسنده مشهور روسیاست. ویژگی منحصر به فرد آثار وی روان‌کاوی و بررسی زوایای روانی شخصیت‌های داستان است. اکثر داستان‌های وی سرگذشت مردمی عصیان زده، بیمار و روان‌پریش است.

نقد روان‌شناختی شخصیت "سعید مهران" در رمان «اللص و الكلاب» براساس نظریه‌ی عقده‌ی حقارت...

۱۳۳

۳. Frustration

۴. Excuse

۵. Withdrawal

منابع و مآخذ

- آذر، آلفرد. (۱۳۷۹). شناخت طبیعت انسان: ترجمه: طاهره جواهرساز، تهران: رشد.
- احمدوند، محمدعلی. (۱۳۷۴). شناخت فکر انسان: چاپ دوم، تهران: مهر آیین.
- ایگلتون، تری. (۱۳۶۸). شیوه‌های نقد ادبی. ترجمه: محمدتقی صدیقانی و غلامحسین یوسفی. تهران: علمی.
- استوارت، ویلیام، (۱۳۸۸). دایرة المعارف مشاوره نظری و عملی، ترجمه: شکوه نوابی نژاد، چاپ دوم، تهران: علم.
- اشپریر، مانس. (۱۳۸۵). تحلیل روان‌شناختی خودکامگی: ترجمه: علی صاحبی، چاپ دوم، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- البحیری، عبدالرقيب احمد، (۱۹۸۷)، الشخصية النرجسية دراسة في ضوء التحليل النفسي، قاهره: دارالمعارف.
- بشیری، ابوالقاسم، (۱۳۸۹). «ارزیابی و مقایسه‌ی سطح پرخاشگری و ارتباط آن با مؤلفه‌های شخصیت دانش‌آموزان دختر و پسر دبیرستانی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: پریخ دادستان، مؤسسه پژوهشی امام خمینی: قم.
- الجبوري، محمد عبدالجبار (۱۹۹۰). الشخصية في ضوء علم النفس، بغداد: دار الكتب و الوثائق.
- ریچاردز، آی.ا. (۱۳۷۵). اصول نقد ادبی. ترجمه سعید حمیدیان. تهران: علمی و فرهنگی.
- شفیع آبادی، عبدالله. (۱۳۶۵). نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی: تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- فاضلی، محمد. (۱۳۸۲). مصرف و سبک زندگی. قم: صبح صادق.
- فرزاد، عبدالحسین. (۱۳۹۲). درباره‌ی نقد ادبی. تهران: قطره.
- قبادی، حسینعلی و مجید هوشنگی. (۱۳۸۸). «نقد و بررسی روان‌کاوانه شخصیت زال از نگاه آلفرد آدلر». نقد ادبی، سال ۲، شماره ۷: ۹۱-۱۱۹.
- کارور، چارلز، اس؛ مایکل اف، شمایر، (۱۳۷۵)، نظریه‌های شخصیت، ترجمه: احمد رضوانی، چاپ سوم، مشهد: آستان قدس رضوی.
- کریمی، یوسف. (۱۳۸۱). روانشناسی اجتماعی، چاپ دهم، تهران: ارسباران.
- ماسک، هارولد. (۱۹۹۹). نظریه‌ی شخصیت آدلر: ترجمه: محمد عزیزی، تهران: ادب.
- محفوظ، نجیب. (۱۹۹۰). حول الثقافة و التعليم، قاهره: الدارالمصرية اللبنانية.
- _____، (د.ت). اللص و الكلاب، قاهره: دار مصر للطباعة.
- منصور، محمود. (۱۳۵۸). احساس کهنتری. تهران: رشد.
- _____، (۱۳۶۹). احساس کهنتری (به ضمیمه‌های بالینی آدلر)، تهران: دانشگاه تهران.
- ولک، رنه و آستین، وارن. (۱۳۷۳). نظریه‌ی ادبیات. ترجمه: ضیاء موحد و پرویز مهاجر، تهران: علمی و فرهنگی.

- Schultz. Duane P. & Sydney Ellen Schultz. (٢٠٠٤). *Theories of Personality*. Belmont: Thomson Wadsworth.

النقد النفسي لشخصية سعيد مهران في رواية اللص والكلاب في ضوء نظرية عقدة النقص لألفريد أدلر

صابره سیاوشي^١

معصومه نعمتي قزويني^٢

آوا قاسمي^٣

المُلخَص

النقد النفسي هو محاولة لاكتشاف القضايا النفسية من خلال النصوص الأدبية. ومن النظريات النفسية التي يمكن تطبيقها على بعض النصوص الأدبية هي نظرية عقدة النقص لألفريد أدلر. وفقاً لأدلر، تحدث عقدة النقص عندما لا يستطيع الشخص تعويض الإذلال المعتاد، وبالتالي يشعر بالعجز. فيتناول هذا المقال الدراسة النفسية لشخصية سعيد مهران في رواية اللص والكلاب لنجيب محفوظ بناء على نظرية عقدة النقص عند أدلر. فيهدف البحث إلى التعرف على عوامل تكوين عقدة النقص في شخصية سعيد مهران والكشف عن معايير عقدة النقص في شخصيته والآليات التعويضية التي يستخدمها البطل. تركز هذه الدراسة على المنهج الوصفي-التحليلي وتصل إلى النتائج التالية بما فيها: إن سعيد مهران شعر منذ طفولته بالنقص بسبب الفقر والعزلة الاجتماعية وبعد وقوع بعض الأحداث المؤسفة مثل خيانة زوجته وطلاقها الغيابي ثم زواجها من أحد طلاب سعيد مهران، برز دافع للانتقام لديه موجّه لجميع الأشخاص الذين يعتبرهم مذنبين في حياته. وفي النهاية، هذا الشعور بالنقص يتحول إلى عقدة النقص لدى سعيد مهران، حيث أنه يسفر عن تحويل حياته إلى أظلم وأسوأ نقطة ممكنة وينتهي بموته.

الكلمات الدلالية: النقد النفسي، عقدة النقص، ألفريد أدلر، اللص والكلاب.

^١ - أستاذة مشاركة في اللغة العربية وآدابها بجامعة طهران

^٢ - أستاذة مشاركة في اللغة العربية وآدابها بأكاديمية العلوم الإنسانية الدراسات الثقافية

^٣ - ماجستير في اللغة العربية وآدابها بأكاديمية العلوم الإنسانية الدراسات الثقافية